

Hâricî Şair ve Şiirlerine Genel Bir Bakış A General Overview of the Kharijite Poets and Their Poetry

Arş. Gör. Furkan TAĞLI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belâgatı
Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic
Language and Rhetoric
tagli.furkan@hbv.edu.tr
ORCID: 0009-0001-1051-0181

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 16.01.2024
Kabul Tarihi / Accepted : 10.05.2024
Yayın Tarihi / Published : 30.06.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume : 2 • **Sayı / Issue** : 1 • **Sayfa / Pages** : 11-28

Atıf / Cite as

TAĞLI, F., (2024). Hâricî Şair ve Şiirlerine Genel Bir Bakış, Lisânî İlimler Dergisi, 2(1), 11-28.

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

LİDER, Lisânî İlimler Dergisi, uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Tüm hakları saklıdır.
*Journal of Linguistic Studies is an international, scientific and peer-reviewed journal.
All rights reserved.*

Öz: Arap tarihinin zengin kültürel mirası içerisinde, edebiyatın ve özellikle şiirin önemli bir rol oynadığı ve şairlerin toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olduğu bilinmektedir. Şiir, Cahiliye döneminden itibaren Arap toplumunda farklı zamanlarda düşmanlara karşı etkili bir silah, savaşların başlatıcısı veya sonlandırıcısı, övgü, hiciv, mersiye, dünya görüşü ve siyasi eleştiri vb. gibi birçok konuyu ele alan bir olgu olmuştur. Bundan dolayı Arap tarihinin çeşitli dönemlerinde şaire ve şiire büyük bir önem verilmiştir. Tarihin farklı dönemlerinde Arap edebiyatında çeşitli dünya görüşlerini teşmil eden, farklı dinlere ve mezheplere bağlı olan pek çok şair yetişmiştir. Ortaya çıkan bu şairler, çoğu zaman şiirlerini mensup oldukları kabile, din ve mezhepleri yolunda savunma ve saldırı aracı olarak kullanmışlardır. Bu çalışmada İslam mezhepleri arasında erken dönemde ortaya çıkan Hâricîlerin ortaya çıkış serüveni, şairleri ve ardından şiirlerinin genel özellikleri incelenerek, Hâricî şiirlerinin o dönemde siyasi ve toplumsal eleştiri, ideolojiye davet ve Hâricî itikatlarını gözler önüne seren bir araç olarak nasıl kullanıldığı tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda Hâricî mezhebine mensup pek çok önemli şairin olduğuna, bu şairlerin şiirlerinde genel olarak o dönemde mevcut olan fahr, medh, mersiye ve hamaset gibi şiirsel gayelerin yanı sıra siyasal ve toplumsal eleştiri, dini eleştiri, ötekine karşı kendi inanç ve düşüncelerini savunma, kendi dünya görüşünü yayma gibi amaçların bulunduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Hâricî şiirlerinde züht, dünya malına değer

vermeme, ibadete düşkünlük, cihada davet gibi dini değer ve duyguların işlendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hâricîlik, Şiir, Şair, Edebiyat

Abstract: Within the rich cultural heritage of Arab history, it is well recognized that literature, particularly poetry, plays a significant role, with poets serving as an essential component of societal life. Poetry has been a phenomenon in Arab society since the pre-Islamic era, addressing various themes such as being an effective weapon against adversaries, instigator or terminator of wars, expressions of praise, satire, elegy, worldview, and political criticism. Therefore, poets and poetry have been highly esteemed in diverse periods of Arab history. Over different epochs of Arab literature, numerous poets have emerged with diverse worldviews, affiliations to various religions and sects. These poets often utilized their verses as a tool for defense and attack in support of their tribes, religions, and sects. This study examines the genesis, poets, and general characteristics of the poetry of the Kharijites, an early Islamic sect, aiming to discern how Kharijite poetry was employed as a tool for political and societal critique, ideological invitation, and manifestation of Kharijite beliefs during that era. The analysis reveals the existence of many significant poets associated with the Kharijite sect, and their poems generally encompassed poetic objectives prevalent in that era, such as praise, eulogy, elegy, and patriotism, alongside political and societal criticism, religious criticism, defense of their beliefs against others, and propagation of their worldview. Similarly, Kharijite poetry was found to explore religious values and emotions such as asceticism, indifference to worldly possessions, devotion to worship, and the call to jihad.

Keywords: Kharijism, Poetry, Poet, Literature

1. Giriş

Yaratılışın kaçınılmaz bir gereği olarak, tarih boyunca insanlar arasında pek çok ayrılma ve parçalanmalar mevcut olmuştur. Bunlar ortaya çıktığı toplumda kimi zaman onulmaz yaralar açmış ve toplumu derinden etkilemiştir. Bu parçalanmaların sebebi pek çok faktöre dayanabilmektedir. Genel olarak insanlar arasında vuku bulan ayrılıklarının ve parçalanmaların nedeni: dini, etnik, siyasi ve ekonomik sebepler olmuştur. Tarihi süreç içerisinde, farklı inanç ve dünya görüşüne sahip insanlar arasında meydana gelen bu ayrılıklar neticesinde gruplaşma ve firkalaşma olgusu gün yüzüne çıkmıştır. Bu firkalaşmalar sonucunda her bir insan kendi düşünce dünyasına yakın olan grubun, taraftarı ve temsilcisi olarak ötekiyle kendi arasına duvar örmüş, kendi grubunun haklılığını her zaman ve mekânda çeşitli araçlarla savunmaya çalışmıştır.

İslam tarihinde de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatı ile insanlar arasında yavaş yavaş ayrılıklar ve gruplaşmalar dini, siyasi ve etnik nedenlerden dolayı ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk olarak sahabe arasında, Sakîfetu

Benî Sâide çardağında, Allah Resul'ünden sonra yönetimi devralacak kişinin seçimi konusunda ayrılıklar başlamıştır (Zeydân, 2004, s. 95). İlk halife Hz. Ebu Bekir zamanında Ridde olayları ve zekât vermeyenlerle karşı savaş gibi konularda da her ne kadar sahabe arasında küçük ayrılıklar olsa da bunlar toplumda büyük yankı uyandırmamıştır. Ardından Hz. Ömer'in hilafetiyle fetih hareketleri hızlanmış, İslam çok geniş coğrafyalara yayılmıştır tabiidir ki, bu genişleme beraberinde pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir, fakat bu sorunlar kısa sürede çözüme kavuşturulmuştur (Fayda, 2007, ss. 44-51).

Genel olarak İslam toplumunda, kesin bir şekilde ortaya çıkan ve toplumun geneline yayılan ayrılıklar, Fitne'tul Kübra olarak adlandırılan Hz. Osman'ın şehit edilmesi ve ardından Hz. Ali döneminde vuku bulan Cemel ve Sıffin savaşlarının sonucunda ortaya çıkmıştır (Zeydân, 2004, s. 121). Hz. Osman'ın şehit edilmesi, İslam toplumunda ayrılık noktası olmuştur diyebiliriz. Bu trajik olay, İslam toplumunda farklı grupları karşı karşıya getirmiş ve itikadi anlamda zuhur eden ayrılıkların odak noktası olmuştur. Hz. Ali'nin hilafeti döneminde yaşanan Cemel savaşında da sahabe karşı karşıya gelmiş ve üzücü olaylar yaşanmıştır. Özellikle Sıffin savaşı ve Hakem olayı sonucunda meydana gelen krizde: Ali taraftarları (Şia), Muaviye (Emevî) taraftarları ve üçüncü bir grup olarak ortaya çıkan Harici taraftarları İslam toplumunda ayrılıkların ve fırkalaşmaların temelini oluşturmaktadır.

İslam toplumunda, erken dönemden itibaren başlayan bu ayrılıklar, Emevîlerin ve ardından Abbasilerin siyasi otoriteyi ele geçirmesiyle farklı bir ivme kazanmıştır. Artık bu dönemlerde her bir grubun, dini, siyasi ve içtimai alanlarda öteki karşısında kendi düşüncesinin haklılığını ortaya koyabilmek için büyük çaba gösterdiğini görmemiz mümkündür. Her grup kendi meşrutiyetini sağlamak adına, ilk olarak dini referanslar bulmaya çalışmıştır. İşte bu noktada Arapların hayatında büyük öneme sahip olan, şiir de bir savunma ve propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Dayf, 1995, c. 2/6). Her Fırka içinden, kendi düşüncesinin savunuculuğunu yapmak ve karşı tarafı susturmak adına şiiri adeta silah niyetine kullanan şairler ortaya çıkmıştır. Şiir artık salt edebi bir faaliyet olmaktan çıkıp siyasi, dini ve daha pek çok konuya temas eden bir olgu haline gelmiştir (Brockelmann, 1977, c. 1/188). Bu dönemlerde İslam toplumunda siyasi, ekonomik, dini ve sosyal alanlarda yaşanan çalkantılar ve kargaşalar hayatın her sahasında etkilerini göstermiştir. Bu değişimler etkilerini, edebiyat sahasında göstermiş ve sonuç olarak, ilk üç yüzyıl boyunca, Şia, Hariciye, Zübeyriyye, Emevî ve Abbasi taraftarları dahil olmak üzere farklı gruplar, kendi inançlarını dile getirmek ve yaymak amacıyla şiiri etkili bir şekilde kullanmışlardır (Zeydân, 2004, ss. 731-735).

2. Hâricîlerin Tarih Sahnesine Çıkışı

Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde, İslam toplumunda ortaya çıkan sorunlar ve ayrılıklar, peygamberin öncülüğü ve vahiylerin yönlendirmesi sayesinde kolayca çözüme kavuşturulmaktaydı. Dolayısıyla, bu dönemde ayrılıkların ve firkalaşmaların ortaya çıkması neredeyse imkansızdı. Bu nedenle bu zamana, insanların en bahtiyar olduğu çağ anlamına gelen Asr-ı Saâdet denmiştir (Özaydın, 1991, s. 501). Fakat Hz. Peygamber'in vefatıyla, İslam toplumu içinde meydana gelen olaylar neticesinde pek çok fırka gün yüzüne çıkmıştır. Bunlardan birisi de İslam toplumunda büyük yankı uyandıran Hâricîler olarak anılan fırkadır. Hâricî kelimesi sözlükte, "çıkmaq, itaatten ayrılıp isyan etmek, cemaatten uzaklaşmak" anlamındaki huruç kökünden "ayrılan, isyan eden, uzaklaşan" anlamında bir sıfat olan hariç kelimesine nispet ekinin eklenmesiyle meydana gelen bir terim olup tarihte belirli bir topluluk ismi olarak kullanılmıştır (Ömer, 1429, c. 1/627).

Tarihi süreç içerisinde her bir fırka, karşısında yer alan fırkayı küçük düşürecek, onların imajını insanlar önünde zedeleyecek isimler vermişlerdir. Hâricî isimlendirmesini de bu şekilde düşünmemiz mümkündür. Siyasi otoriteyi elinde bulunduranlar ve Hâricîlerin karşısında yer alan insanlar bu ismi: insanlardan, dinden, haktan ya da Hz. Ali'ye isyan edip cemaatten çıkan anlamında kullanmışlardır (Fiğlalı, 1997, ss. 169-175). Yine aynı şekilde Hâricîler için, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkan, hak yoldan sapan anlamına gelen "Marika" isimlendirmesi de kullanılmıştır (Çağatay & Çubukçu, 1976, s. 36). Ayrıca Hariciler için, Sıffin savaşının ardından hakemlere rıza göstermeyi reddetmelerinden dolayı muhakkime, Hz. Ali'den ayrıldıktan sonra ilk toplandıkları yer olan Harûrâ'ya nispetle Harûriyye ve buradaki reisleri Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye izafeten Vehbiyye adları da kullanılmıştır. Hâricîler, kendilerine verilen bu isimlerin bazılarını kabul etmiş ve kullanmıştır. Fakat bu isimlendirmelere muhaliflerinin yüklediği olumsuz anlamları yüklememiştir. Örneğin kendileri ise Havâric ismini, "Kâfirlerin arasından çıkarak Allah'a ve peygamberine hicret edenler" (Kur'ân Yolu, 2023, en-nisâ 4/100) ayetinden esinlenerek, kâfirlerle her türlü bağı koparanlar anlamında kullanmışlardır (Fiğlalı, 1997, ss. 169-175). Yine aynı şekilde, Haricîlerin hoşlandıkları ve kendilerini ifade etmek için şiirlerinde ve kitaplarında sıklıkla kullandıkları başka bir isim de "Allah yolunda savaşıp O'nun rızası için canlarını ve mallarını satan ve Allah'ın da bunları cennete karşılık satın aldığı kimseler" (Kur'ân Yolu, 2023, et-Tevbe 9/111) ayetinden iktibas edilen şurât kelimesidir. Hâricîler bu ayetten iktibas ederek şiirlerinde bu isimlendirmeyi sıkça kullanmışlardır. Nehrevan savaşında Harici liderlerinden olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî'de bu isimlendirmeyi aşağıda şiirde kullanmıştır.

Ben, kendi nefsinin Allah için satmış olan Abdullah b. Vehb er-Râsibiyim	أنا ابنُ وهبِ الراسبيِّ الشاري
İntikam almak için bu kavimle savaşıyorum	أضربُ في القومِ لأخذِ الثَّارِ
Kötülerin saltanatı sona erene	حَتَّى تَزُولَ دَوْلَةُ الْأَشْرَارِ
Ve hak iyilere geri dönenen kadar.	(Abbas, 1974, s. 31) وَيَرْجِعُ الْحَقُّ إِلَى الْأَخْيَارِ

Bu şiirden hareketle tarih içerisinde ortaya çıkan her fırka gibi Hâricîler de kendi haklılığını ortaya koyabilmek için dini naslardan kendilerine referans bulmaya ve meşrutiyetlerini sağlamaya çalışmışlardır.

Hâricîlerin ortaya çıkışı konusuna gelirse, bu konuda pek çok farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birisine göre Harici anlayışın kökeni, Hz. Muhammed döneminde Huneyn Gazvesinde ganimet dağıtımı esnasında ortaya çıkan olaylara kadar dayanabilmektedir (Çalışkan & Okşar, 2020, s. 102). Ethem Ruhi Fırlalıya göre Hâricî mezhebi, Tahkim olayında birdenbire ortaya çıkmış bir fırka değildir. Ona göre tahkimden çok çok önce Hz. Osman döneminde yaşanan karışıklıklar neticesinde bu düşünce yavaş yavaş insanlar arasında yayılmaya başlamıştır (Fırlalı, 1997, ss. 169-175).

Yaygın olan düşünceye göre Hâricîler, ilk defa Sıffîn savaşının ardından ortaya çıkmıştır. Sıffîn Savaşı, İslam tarihinde önemli bir nokta olarak kabul edilmektedir. Bu savaş, m. 657 senesinde Emevî halifesi Muaviye ve Hz. Ali arasında gerçekleşmiştir. Sıffîn Savaşı, özellikle Hâricîler ve ardından Şia, Mürcie gibi fırkaların ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Hâricîler savaşın başlangıcında, Hz. Ali'nin liderliğini kabul etmişlerdi, ancak Hz. Ali, Sıffîn Savaşı'nın uzun süre devam etmesi, ordu arasında yaşanan gerilimler ve karşı tarafın mızrakların ucuna Kuran Mushafı takarak bu savaşta, Allah'ın hakemliğinde çözmeye daveti nedeniyle müzakereleri (hakem olayını) tercih etmeye zorlanırken, Hâricîler sert bir tutum benimsemekte ısrar etmişler savaşın sonuca ermesi ve hakkın ortaya çıkması için uğraşmışlardır (Öz, 2005, ss. 398-399). Fakat Hâricîlerin doğru bulmadığı Hakem olayı meydana gelmiş, neticede Muâviye'nin hakemi Amr b. Âs'ın kurnazlığı sonucunda, Muaviye'nin hilafetinin haklılığı öne sürülmüştür. İşte tam da bu nokta da Temîm kabilesinden Urve b. Üdeyye, Allah'ın hüküm vermesi gereken konularda insanların herhangi bir karar almaya haklarının olmadığını öne sürerek, "İlâ hükme illâ lillâh" (hüküm ancak Allah'a aittir) ayetini delil göstererek, tahkim olayına karşı çıkmıştır (Fırlalı, 1997, ss. 169-175). İlk defa burada kullanılan "İlâ hükme illâ lillâh" ilerleyen dönemlerde Haricilerin temel dayanağı olmuştur diyebiliriz. Böylece Harici düşünce teşekkül etmeye başlamıştır. Bu olaylardan sonra Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan Hâricîler Harura denen mevkiye çekildi. Her ne kadar Hz. Ali, Hâricîleri ikna etmeye

çalışsa da tam bir başarı sağlayamadı. Hâricîler kendi içlerinden, ileri görüşlü olması, ibadete düşkün olması ve hitabetinin güzel olmasından Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi kendilerine önder seçerek Nehrevan bölgesine çekildiler. Buna karşı Hz. Ali kendisine direnen ve isyan eden bu Hâricî grupla Nehrevan savaşında (m. 658) çatışmaya girerek Hâricîlere ağır bir yenilgi vermiştir (Ceffal, 1990, ss. 26-28). Daha sonra Hariciler, Hz. Ali döneminde olduğu gibi Emevîler döneminde de fırsat buldukça intikam alma arzusuyla isyan faaliyetlerine devam etmişlerdir. Abbasiler dönemine geldiğimizde hükümetin otoriter tavrından dolayı Harici isyanları kolaylıkla bastırılmıştır. Her oluşum gibi Hâricîler de kendi içlerinde, Ezârika, Beyhesiyye, Necedat, Sufriyye, İbadiyye vs. pek çok gruba ayrılmıştır (Şehristânî, 1968, c. 1/115).

3. Hâricîlerin Genel Karakteristik Özellikleri

Hâricîler hüküm yalnızca Allah'a aittir sloganıyla, İslam toplumunda var olmuş İslam'ın radikal yorumcuları olarak bilinir. İlk çıkış noktalarından hareketle, Hâricî düşünce tamamen zahiri bir din anlayışı üzerine kurulmuştur denebilir. Bu anlayışları, dini yorumlama noktasında da açık bir şekilde görülmüştür. Araştırmalara göre, Hâricîlerin bu şekilde zahiri bir din anlayışına sahip olması onların çoğunun bedevi Araplardan oluşuyor olmasından kaynaklanmaktadır. Hâricîler “emri bil maruf nehyi anil münker” ilkesini temel alarak kendilerince doğru olan inanç ve düşünceleri tebliğ etmeye oldukça önem vermişler ve itikatlarını sıkı sıkıya bağlanmışlardır hatta kendi düşüncelerine karşı olan Müslümanların erkeklerini, kadınlarını ve çocuklarını dahi katletmeyi mübah görmüşlerdir (Çağatay & Çubukçu, 1976, s. 38). Takva ve Allah yolunda kahramanlık ilkelerine de önem veren Hâricîler, ibadete düşkünlük, namazda secdeleri uzun uzun tutma, dünya nimetlerine karşı zahidane bir tavır sergileme, sürekli olarak Kur'an okuma, müjde ve uyarı ayetlerinden etkilenme onların temel özelliklerinden sayılabilir (Salihî & Öz, 1997, ss. 175-178). Bu özellikleri şüphesiz, şiirlerinde de etkisini göstermiş bu minvalde şiiri de bir tebliğ ve düşünceleri ifade etme aracı olarak kullanmışlardır. Hâricîler, erkek ve kadınlar dahil olmak üzere, inançları uğruna şehit olmaya hazır bir şekilde birçok savaşa katılmışlardır. Siyasi otoritenin karşısında durmuşlar ve sık sık her dönemde, siyasi baskılarla karşı karşıya gelmişlerdir, ancak inandıkları davalarından asla vazgeçmemişler, davalarının gerçekleşmesi için hayatlarının sonuna kadar çabalamışlardır (Ceffal, 1990, s. 55). Bu karakteristik özellikleriyle birazdan inceleyeceğimiz üzere: Hâricîler, edebi eserlerinde de bu tutumlarını yansıtmışlardır.

4. Meşhur Hâricî Şairler

Bu bölümde ise önde gelen bazı önemli Hâricî şairlerine ve ardından çeşitli Hâricî şairlerin şiirlerinden örnekler verilmiştir.

4.1. İmran b. Hittan (ö. 84/703)

Hâricîlerin meşhur şair ve hatiplerinden olan İmran b. Hittan'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kaynaklara göre, İmran Basra'da doğmuş ve burada yetişmiştir. İlme ve hadise olan ilgisi nedeniyle Hz. Aişe'nin bulunduğu Hicaz'a seyahat etmiştir (Ceffal, 1990, ss. 97-98). Başlangıçta herhangi bir siyasi veya dini mezhebe bağlı olmayan İmran, sadece fıkıh ve hadis öğrenimine odaklanmıştır. Ancak evlenme çağına geldiğinde, amcasının Hâricî mezhebine mensup kızı Cemre'yle evlenmiştir ve bu evlilik sonucunda dini ve siyasi bakış açısı yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. İlk başta eşini kendi mezhebine çevirmeye çalışsa da bu girişimi başarısız olmuş, aksine kendisi de Hâricî düşüncenin önemli destekçilerinden biri haline gelmiştir (Dayf, 1995, c. 2/307). Hâricî mezhebini savunmaya başladıktan sonra, Emevî valisi Haccâc b. Yusuf'un baskısına maruz kalarak firar etmek zorunda kalmıştır. İmran b. Hittan aynı dönemde Ferezdak (ö. 110/728) ve Ahtal (ö. 90/708) gibi büyük şairler tarafından övgüyle bahsedilen bir şahsiyettir (Kahyaoğlu, 2018, s. 73). Böylesine bir hayat yaşamış olan İmran'ın şiirlerinde, hayatından ve savunucusu olduğu mezhebin düşünce sisteminden, parçalar görmemiz mümkündür. Kuşkusuz, İmran'ın yaşamış olduğu bu deneyimlerin şiirlerine yansımış olması oldukça muhtemeldir. Onun şiirlerinde hayatından ve destekçisi olduğu Hâricî mezhebinin düşünce sisteminden ve aynı şekilde içinde bulunduğu siyasi ve sosyal ortamdan birtakım izler bulunabilir.

4.2. Et- Tırimmâh (ö. 125/743 [?])

Tırimmâh, m. 670 civarında Dımaşk'ta doğan kültürlü bir ailenin çocuğuydu. Tırimmâh, askerlik yaşına geldiğinde Emevî ordusuna katılmak için Kûfe'ye göç etti ve burada tanıştığı yaşlı bir Hâricînin vasıtasıyla, Hâricî inancını benimsedi. Ardından, Kûfe'de askerlikten ayrılarak dil, nahiv, edebiyat ve şiirle ilgilenen bir bilim adamı olarak kendini geliştirdi, daha sonra, ailesinin geçimini sağlamak için İran'ın, Kirman, Rey ve Kazvin gibi farklı şehirlerine seyahat etmiştir. Bu dönemde her şair gibi aile, çocuk ve vatan özlemi gibi konularda şiirler yazmıştır. Ve bu uzunca gezilerinden sonra Kufe'ye dönerek vefat etmiştir (Tüccar, 2012, ss. 116-117).

Genel olarak şiirlerinde savaşa teşvik etmeye ve Müslümanları tekfir etmeye dair belirgin bir tutumu olmaması, Sufriyye adı verilen ılımlı Hâricî koluyla ilişkilendirilmesini desteklemektedir. Aynı zamanda, Ebu'l Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) belirttiği gibi, Haricilerin, Ezârika kolundan olduğu iddiaları da bulunmaktadır (Dayf, 1995, c. 2/311). Ayrıca, Tırimmâh'ın Harici inancını yansıtan şiirleri sınırlı sayıda ve bu nedenle bazıları onun Hâricî olarak kabul edilmemesi gerektiğini savunmaktadır (Tüccar, 2012, ss. 116-117). Şiirlerindeyse genel olarak fahr ve hiciv türü şiirleriyle ön plana çıkmıştır.

4.3. Katarî b. Fücâe (ö. 78/697 [?])

Katarî'nin hicretin ilk 10 yılından sonra dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. Tam olarak asıl adı bilinmemektedir. Çocukluğunun ilk yıllarında, kardeşi Cürmûz ile Irak'ın fethinden sonra Irak bölgesine yerleştiği zikredilmektedir. Hâricîler'e katılmadan önce Basra'nın önemli şahsiyetlerinden olan, 42 (662) yılında Abdurrahman b. Semüre ile beraber Sicistan ve çevresinin fethine katılan Katarî'nin Nâfi'b. Ezrak'ın Mekke'den dönüşü sırasında görüşlerini benimsediği, 65'te (684) onunla birlikte Dûlâb muharebesine katıldığı, muhalifleri tekfir etmek, çocuklarını öldürmek, kadınlarını esir almak ve isti'râz gibi aşırı düşüncelerini kabul ettiği bilinmektedir. Katarî'nin, Nâfi'b. Ezrak'ın Mekke'den dönüşü sırasında onun görüşlerini benimsediği ve (684) yılında Dûlâb Muharebesi'ne katıldığı bilinmektedir. Katarî'nin aşırı düşünceleri arasında muhalifleri tekfir etmek, çocukları öldürmek, kadınları esir almak ve isti'râz gibi radikal yaklaşımları kabul ettiği bilinmektedir (Öz, 2002, ss. 31-32). Nâfi'b. Ezrak'ın vefatından sonra Katarî, Haricilerin Ezarika kolunun önemli temsilcilerinden birisi olmuştur ayrıca belli bir dönem de bu grubun liderliğini yapmıştır. Genel olarak Katarî b. Fücâe, benimsemiş olduğu mezhebine bağlılık, kahramanlık ve hırçınlık özelliklerini kendinde toplayan şahsiyetiyle Ezârîka'nın temel ilkelerine bağlı, Arap ve bedevî olmakla gurur duyan radikal ve mutaasıp bir Hâricî'dir. Birçok Hâricî lideri gibi şiir ve hitabet alanlarında kabiliyeti olan Katarî'nin savaşa teşvik ve davet, yiğitlik ve kahramanlık, savaş esnasında ve sonunda sabır ve metanet, Emevîler'i tehdit gibi vb. konularda şiirleri mevcuttur (Abbas, 1974, s. 105).

4.4. Leyla b. Tarif

Fariâ, Fatma ya da Leyla b. Tarif eş-Şeybani olarak bilinen şairin tam olarak doğum ve vefat tarihi bilinmemektedir. Kendisi Irak bölgesinde bulunan Fevaris kabilesine mensuptur. Halife Harun Reşit zamanında, Haricilerin önderlerinden olan Velid b. Tarif eş-Şeybani'nin kız kardeşidir. Harici mezhebine aidiyetiyle bilinmektedir. Kardeşi Velid h.179 yılında öldürülünce Emevi ordusuna karşı savaş açmış cesur bir kişiliğe sahiptir. Anlatıldığı göre şiirde maharetli bir şairdir, ayrıca ata binme, zırh ve migfer kuşanıp savaşçılarla birlikte savaflara katılma gibi özellikleriyle de bilinir. Kardeşi Velid öldürüldüğünde, iki kardeşinin ölümü üzerine mersiye türünde meşhur olmuş, el-Hansâ'nın (ö. 24/645) tarzında şiirler yazmıştır. Genel olarak mersiye türüyle meşhur olan savaşçı, mezhebine bağlı, korkusuz bir Harici mezhebini savunan kadın olarak bilinmektedir (Yemût, 1934, s. 159).

4.5. Rehin b. Sehm el-Muradi

Rehin b. Sehm el-Muradi, Murad kabilesinden olan, meşhur Hâricî şairlerinden birisidir. Kaade'yi uygun bulmayan Hâricîlerden birisidir. Zekâ, şiir edebiyat, fıkıh konularında Haricilerin önde gelenlerinden birisidir. Hatta

ilim ve şahsiyet açısından, İmran b. Hittan menzilesinde olduğu söylenmektedir (Muberrred, 1417/1997, c. 3/191).

Meşhur Hâricî şairlerinden bazılarının kısaca hayatına değindik. Tabii ki bütün Hâricî şairlerini burada zikretmeye imkân yoktur. Ama şunu söyleyebiliriz ki kaynaklarda geçtiğine göre daha pek çok Hâricî şair bulunmaktadır. Birazdan şiir örneklerinde göreceğimiz gibi Hâricî mezhebine mensup çoğu kişi şiir alanında gerçekten uzman olan kişilerdir.

5. Hâricî Şiirlerinden Kesitler

Emevîler dönemi meşhur komutanlarından olan Ziyâd b. Ebih'in oğlu Ubeydullah b. Ziyâd vali olduğu dönemlerde Hâricîlere karşı sert bir tutum içindeydi. Hatta Haricilerin kadınlarına işkence edecek derecede öfkeliydi. Bir gün "Bülca" denen bir Harici kadının elini ve ayaklarını kesip çarşıya ibreti alem olsun diye bıraktırmıştı. Mirdâs b. Üdeyye bu durumu görünce, İbn Ziyad'a karşı savaşmaya ant içmiştir. Bu durumun ardından yanındaki 40 kişiyle, Âsak denilen mevkide Ziyad'ın ordularına ağır bir hezimet vermiştir. Bunun üzerine İsa b. Fâtik mezhebinin hak üzere olduğunu ve gerçekten iman ehli olan az bir grubun sayıca çok grubu nasıl yendiğini anlatmak üzere aşağıdaki şiiri söylemiştir. Şiirden hareketle, Hâricîlerin karşısında yer alan muhaliflerin, onların İslam dışı bir topluluk olduğu düşüncesine sahip olduğunu görmek mümkündür. En başta da ifade edildiği gibi Hâricî isimlendirmesi de onların İslam dışına çıkan bir topluluk olduğu düşüncesiyle verilmiştir.

İddia ettiğiniz gibi iki bin mümin misiniz? Kırk kişi sizi Basak'ta hezimete uğrattı.	أألفا مؤمن فيما زعمتم ويهنمهم بأسك أربعونا
Yalan söylediniz durum iddia ettiğiniz gibi değildir. Bilakis Hariciler mümindirler.	كذبتهم ليس ذاك كما زعمتم ولكن الخوارج مؤمنونا
Şüphesiz nice az topluluktur onlar, nice çok gruba karşı zafer kazanan.	هم الفئة القليلة غير شك على الفئة الكثيرة ينصروننا (Ceffal, 1990, s. 34)

Bu bağlamda hak ehli olduğunu İmran b. Hittan'da uzun bir kasidesinin sonundaki aşağıdaki beyitte ifade etmiştir.

Şüphesiz biz İslam'ın çocuklarıyız ve Allah'ta birdir.	فنحن بنو الإسلام والله واحد
Allah'ın kullarından Allah'a en layık olanıysa ona hakkıyla şükredendir.	وأولى عباد الله بالله من شكر (Ceffal, 1990, s. 83)

Basra Hâricîlerinin meşhur önderlerinden olan, Mirdâs b. Üdeyye, döneminde zalim olan valilerin durumunu ve kendi dönemindeki kötülükleri, hak ehli kimselere karşı yapılan zulmü ve içinde yaşadığı bu durumdan dolayı bıkkınlığını anlattığı şiirinde şöyle demektedir.

Allah'ım, sana karşı bir yakınlık ve sana ulaşmam konusunda bir vesile ver	إِلَهِي هَبْ لِي زُلْفَةً وَوَسِيلَةً
Bıktım, usandım içinde bulunduğum bu çağdan	إِلَيْكَ فَإِنِّي قَدْ سَتِمْتُ مِنَ الدَّهْرِ
Yöneticiler zulmü açık şekilde işler oldu ve bir şey üzerinde karar kıldı	وَقَدْ أَظْهَرَ الْجَوْرَ الْوَلَاءَ وَأَجْمَعُوا
Hak ehli kimselere karşı haince ve zalimce düşmanlık etmek.	(Ceffal, 1990, s. 26) عَلَى ظُلْمِ أَهْلِ الْحَقِّ بِالْعَدْرِ وَالْكَفْرِ

Bu minvalde meşhur Harici şairi İmran b. Hittan'da dönemindeki sıkıntıları ve adalete karşı özlemini şu şekilde dile getirmiştir.

Daha ne zamana kadar! Adaletle yaşadığımızı göremiyoruz	حتى متى لا نرى عدلا نعيش به
Ve yine hakka davet eden davetçilerin yardımcı olduğunu da göremiyoruz.	(Ceffal, 1990, s. 26) ولا نرى لدعاة الحق أعوانا

Aktarılan bu şiirlerden hareketle, Hâricîlerin içinde yaşadığı dönemde zorlu günlerden geçtiğini, biz ve öteki düşüncesiyle hareket edip ötekiyle kendi arasına duvar ördüğünü görmek mümkündür. Aynı şekilde bu tarz şiirler toplumsal eleştiri tarzından kaleme alınmış olup, dönemin içinde bulunduğu durumu anlatan tarihi bilgi veren şiirlerdendir diyebiliriz.

Hâricîlerin kadınlarından birisi de aşağıdaki beyitlerde içinde bulunduğu durumdan bıkkınlığını dile getirmektedir.

Taşımaktan sıkıldığım bir kafa taşıyorum bedenimde	أَحْمِلُ رَأْسًا قَدْ سَتِمْتُ حَمَلَهُ
Aynı şekilde yağlanmasından ve yıkamasından da bıktım usandım.	وَقَدْ مَلَلْتُ دَهْنَهُ وَتَسَلَهُ
Yok mu bir delikanlı bendeki bu ağırlığı taşıyacak?	(Abbas, 1974, s. 15) أَلَا فَيَّ يَحْمِلُ عَنِّي ثِقْلَهُ

Hâricîlerden birisi aşağıdaki beyitlerde Allah'ın takvasına ulaşmanın en büyük iş olduğuna ve boş emeller peşinden koşmanın bir fayda sağlamayacağına edebi bir şekilde dile getirmektedir. Bu minvalde yazılan şiirleri züht

şiiirleri çatısı altında değerlendirmek mümkündür.

Ey Hakkı talep eden kişi! Sahte ve geçici emellerin peşinden koşmayı bırak.	يا طالب الحق لا تستهو بالأمل
Sen geçici emelleri bırak da gelecektekilere bak.	فإن من دون ما تهوى مدى الأجل
Rabbinin rızasını kazanmak için çalış ve çabala	واعمل لربك واسأله مئوبته
Zira onun takvasını elde etmek işlerin en faziletlisidir.	فإن تقواه فاعلم أفضل العمل
Gevşek davranma zorluklara karşı mücadele et.	واغز المخانيث في الماضي معلمة
Devenin zorlu koşullarda ağır yüklerle yol gittiği gibi.	كيما تصبّح غدوا ضرطة الجمال (Abbas, 1974, s. 83)

Hâricîlerden olan Ubeyde b. Hilal el- Yeşkeri, Amr b. Abdullah b. Mamer et- Teyminin, Hâricîlerin Ezârika koluyla olan savaşında aşağıdaki beyitleri söylemiştir.

Gecenin ıssızlığında kendilerini Allah için satan topluluk için güzel bir pay vardır.	اللَّيْلُ فِيهِ لِلشَّرَاةِ نَيْلٌ
Yoldan çıkıp sapmış kimseler içinse dert ve keder vardır.	وَاللَّيْلُ فِيهِ لِلْعَوَاةِ وَيْلٌ
Onların gece yan yana gelmesinin amacı eğlenceden başka bir şey değildir	وَجَمْعُهُمْ فِيهِ هَوَى وَمَيْلٌ
Ve gece yarısı sanki seller misali olan pek çok fitneler vardır.	وَقَتْنٌ كَأَنَّهِنَّ السَّيْلُ
Savaş bizim aramızda sürekli olan bir şeydir.	وَالْحَرْبُ فِينَا دَوْلٌ وَعَوْلٌ
Günbegün devam eder durur işte ölçüde budur.	يَوْمٌ بِيَوْمٍ وَكَذَاكَ الْكَيْلُ
Bir adama bir adama bir ata bir başka at.	رَجُلٌ لِرَجُلٍ وَلِحَيْلٍ حَيْلٌ (Abbas, 1974, s. 94)

Katarî b. Fücâe yukarıda anlatıldığı gibi Hâricîlerin Ezârika koluna mensup birisidir. Ezârika kolu Hâricîlerin en sert ve en katı kollarından birisi kabul edilir. Ezârika için en önemli şeylerden birisi zalimlere karşı bıkmadan usanmadan savaştır. Katarî'de mezhebinin bu ilkesine bağlılığını, aşağı-

şırdaki beyitte insanları savaşa teşvik ederek göstermektedir.

Ey Ebu Hâlid ayağa kalk durma zira sen ölümsüz değilsin	أَبَا خَالِدٍ يَا إِنْفَرِ فَلَسْتَ بِخَالِدٍ
Zaten Rahman da savaştan geri durup yerinde oturan kimseleri özürlü saymamıştır.	وَمَا جَعَلَ الرَّحْمَنُ عُذْرًا لِقَاعِدٍ
Ve sen Hâricîlerin gerçekten hidayet üzerine olduğunu mu zannediyorsun?	أَتَزْعُمُ أَنَّ الْخَارِجِيَّ عَلَى الْهُدَى
Hırsız ve inkarcıların arasında otururken.!	وَأَنْتَ مُقِيمٌ بَيْنَ لَيْصٍ وَجَاجِدٍ (Ceffal, 1990, s. 58)

Ferve b. Nevfel Tahkim olayı hakkında aşağıdaki şiiri oluşturmuştur. Şiir incelendiğinde Hâricî inancının ve düşüncesinin, edebiyatlarına açık bir şekilde yansıdığını görmek mümkündür. Bir diğer dikkat çekici şey, görüldüğü gibi Hariciler kendi düşüncelerinden olmayan insanları tekfir etme hususunda çok sert davranmışlardır.

Bize karşı savaşanlarla savaşırız, insanların değil bilakis Allah'ın hükmüne razı oluruz.	نَقَاتِلُ مَنْ يِقَاتِلُنَا وَنَرْضَى بِحُكْمِ اللَّهِ لَا حُكْمَ الرَّجَالِ
Ebu Hasan Ali'den ayrıldık biz, bir daha dönüşü olmayacak şekilde	وَفَارَقْنَا أَبَا حَسَنِ عَلِيًّا فَمَا مِنْ رَجْعَةٍ أُخْرَى اللَّيَالِي
Zira Amr b. As ve dalaletin kardeşi Ebu Musa Eşâri Allah'ın kitabına göre hüküm verdi.	فَحُكْمٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَمْرًا وَذَاكَ الْأَشْعَرِيُّ أَخَا الضَّلَالِ (Ceffal, 1990, s. 21)

İmran b. Hittan ve çoğu Harici şair, Hz. Ali ve Muaviye'nin tahkim olayına giderek kafir olduğunu düşünmektedir. Bundan dolayı bu iki grupta olan kişilerle araları her zaman açık olarak kalmıştır. İmran aşağıdaki şiirinde Hz. Ali'yi şehit eden Abdurrahmân b. Mülcem'i, muttaki olan birisi olarak niteleyerek medh etmiştir.

Muttaki olan birisinden gelen bir darbe O ancak, o darbeye ancak arşın sahibinin rızasına ulaşmak istemiştir.	يَا ضَرِبَةٌ مِنْ تَقِيٍّ مَا أَرَادَ بِهَا إِلَّا لِيَبْلُغَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ رِضْوَانَا
Gerçekten ben onu anıyorum ve zikrediyorum ara sıra ve Allah katında mizanın gereğini yerine getiren biri olarak düşünüyorum	إِنِّي لِأَذْكُرُهُ يَوْمًا فَأَحْسِبُهُ أَوْفَى الْبَرِيَّةِ عِنْدَ اللَّهِ مِيزَانَا

Kuşların karnı, kabirleri olan ve dinlerine herhangi bir kötülük ve zulüm karıştırmayan bu topluluğa sende ikramda bulun.	أكرم بقوم بطون الطير قبرهم لم يخلطوا دينهم بغيا وعدوانا (Zehabi, 1993, c. 3/654)

Hâricîlerin genel özelliklerinden biri olan doğru sözlü olma şiirlerine de yansımıştır. Onlar dönemlerinde, birilerini olmayan vasıflarla öven ve bundan para kazanmak isteyen şairlerden, ne olursa olsun doğru sözlü olma yönleriyle ayrılmıştır. Yani Hâricî şairler sadece olanı anlattıklarını sözlerine yalan karıştırmadıklarını belirtmiştir. Aşağıdaki beyitte İmran b. Hit-tan bu durumu anlatmıştır. Dönemin meşhur şairlerinden olan Ferezdâk, hükümdarların ve zenginlerin ihsanından yararlanabilmek için medh türü şiirlerinde yalan yanlış bilgiler verince, İmran bu duruma tepki olarak aşağıdaki beyitleri söylemiştir.

Ey kendisine dünyalık verilsin diye kulları metheden kişi. Şunu unutma ki insanların elinde bulunan her ne varsa hepsi Allah'a aittir.	أيها المادح العبادَ ليعطى إنَّ لله ما بأيدي العباد
Kullarından talep ettiğin şeyi Allah'tan talep eyle ve rızıkları gökten indirip kullara dağıtmanın ikramını ümit et.	فاسأل الله ما طلبت إليهم وارجُ نفع المُنزَل العَوَادِ
Cömert olan kimseyi onda olmayan bir özellikle övme aynı şekilde cimri olanı da cömert olarak niteleme.	لا تَقُلْ في الجوادِ ما ليس فيه وَسَمِّيَ البخيلَ باسم الجوادِ (Abbas, 1974, s. 108)

Yine aynı şekilde İmran b. Hittan eşi Cemrenin karşısında doğru sözlü olduğunu ve sözüne yalan karıştırmadığını aşağıdaki beyitlerde ifade etmektedir.

Ey Cemre! Şüphesiz ben yaratılışım ve fitratım gereği böyleyim.	يا جمرِ إني على ما كانَ من خُلقي
Sana karşı söylemiş olduklarımın tamamı doğru sözden başkası değil.	مُثنٍ بخَلَدِ صدقِ كُلِّها فيكِ
Zira Allah'ta biliyor ya ben asla yalan söylemedim.	اللهُ يَعْلَمُ أَنِّي لَمْ أَقُلْ كَذِباً
Bildiğim şeylerde ve sana karşı da kendimi temize çıkarmıyorum. (Zaten her şey açık ve seçik)	فيما عَلِمْتُ وَأَنِّي لَا أُرَكِّبُكَ (Ceffal, 1990, s. 86)

Hâricî mezhebinden olan, Sebre el-Câdî Haricilerin düşmanı olanı Haccâc b. Yusuf'a meyletmeye, onun meclisinde düşüp kalkmaya başladı-

ğında, Katarî b. Fücâe bu durumu görerek Sebre'yi tekrardan Hâricî inancına dönmesi ve tövbe etmesi için nasihat edencesine bir şiir yazmıştır. Görüldüğü gibi Hâricî şair ve hatipler, mezhebin bütünlüğünü koruyabilmek ve taraftarlarının düşmana karşı her zaman ve mekânda sert bir tutum içerisinde olmaya çağırarak şiir edebiyatı kullanmıştır.

Ey Ebu Câd dön de bir önüne bak, aç şu gözlerini kapatma.	فَرَا جِعَ أَبَا جَعْدٍ وَلَا تَكُ مُغْضِيًّا
Zira sen gözünü kapatıp, karanlık içerisinde görmez oldun.	عَلَى ظُلْمَةٍ أَعَشَّتْ جَمِيعَ التَّوَاظِرِ
Öyle bir tövbe et ki, o tövbe seni şehadete götürebilsin.	وَتُبُّ تَوْبَةً تُهْدِي إِلَيْكَ شَهَادَةً
Zira sen kafir olmasan dahi günah sahibi birisi oldun.	فَإِنَّكَ ذُو ذَنْبٍ وَلَسْتَ بِكَافِرٍ
Bizim yolumuzdan gel ve yanımızda cihada girerek ganimetlere ulaş.	وَسِرْ نَحْوَنَا تَلْقَ الْجِهَادَ غَنِيمَةً
Kendini şehitlik yoluna ada zira zararı olmayan en karlı iş budur.	تُفِدُكَ إِبْتِغَاءً رَابِحًا غَيْرَ خَاسِرٍ
Zira sevabı umulan en büyük gaye budur.	هِيَ الْغَايَةُ الْقُصْوَى الرَّغْبِيُّ تَوَائِبُهَا
Yoksa dünya da her tacir zaten karlıdır.	إِذَا نَالَ فِي الدُّنْيَا الْغَنَى كُلُّ تَاجِرٍ (Ceffal, 1990, s. 88)

Hâricî şairlerinden olan, Behlevel b. Beşir eş-Şeybani aşağıdaki beytinde Haricilerin ölüme ve savaşa bakış açılarını güzel bir şekilde yansıtmaktadır.

Kim ölümünün gelmesini hoş görmüyorsa	مَنْ كَانَ يَكْرَهُ أَنْ يَلْقَى مَيِّتَهُ
Bilsin ki! Ölüm bana baldan daha tatlı geliyor	فَالْمَوْتُ أَشْهُهُ إِلَى قَلْبِي مِنَ الْعَسَلِ
Zira savaşta önde olmak ölümü erkenden getirmez	فَلَا التَّقَدُّمُ فِي الْهَيْجَاءِ يُعَجِّلُنِي
Savaştan sakınmak ve geri durmakta acele geciktirmez.	وَلَا الْجِدَارُ يُتَجَبَّبِي مِنَ الْأَجْلِ (Abbas, 1974, s. 201)

Tırimmâh'ın aşağıdaki şiiri, Hâricîlerin genel özellikleri hakkında açık bir şekilde bilgi vermektedir. O dönemde bu şiirler, günümüz medyasının oynadığı rolü oynamış ve şiirlerle kolektif bilinç sürekli olarak aktif tutulmuştur diyebiliriz.

Allah, kendilerini Allah yolunda satan kimselere ihsanda bulunsun. Uyku diğerleri üzerinde baskın gelirken onlar geceleri uyanık olur.	لِلَّهِ دَرُّ السُّرَاةِ إِيَّاهُمْ إِذَا الْكُرَى مَالٍ بِالطَّلَى أَرْقُوا
Titreye titreye yalvarıp yakarır onlar Rablerine ve aradan bir saat geçmeden göz yaşlarına boğulurlar.	يُرْجَعُونَ الْحَيْنِ أَوْنَةً وَإِنْ عَلَى سَاعَةٍ بِهِمْ شَهَقُوا
Onların kalpleri Allah korkusundan dolayı öyle bir çarpar ki, sanki göğüslerinden kalpleri fırlayacak.	خَوْفًا تَبِينُ الْقُلُوبِ وَاجِقَةً تَكَادُ عَنْهَا الضُّدُورُ تَنْفَلِقُ
Nasıl isteyebilirim ki onlardan sonra hayatta kalmayı, onlar benim dostumdur ayrılıp savaşa çıkan.	كَيْفَ أُرْجِي الْحَيَاةَ بَعْدَهُمْ وَقَدْ مَضَى مُؤْنَسِي فَاِنْتَظَرُوا
Onlar inançlarına karşı bağlı bir topluluktur ve onlar kurtuluşa ererek, kendisinden korkulan her şeyden güven içindedirler.	قَوْمٌ شَحَاحٌ عَلَىٰ عَيْتِقَادِهِمْ (Dayf, 1995, c. 3/313) بِالْقَوْرِ مَمَّا يُخَافُ قَدْ وَتَقُوا

Hicri 130 senesinde Emevîler ve Hariciler arasında Medine’de meydana gelen Kadid savaşından sonra, Harici liderlerinden olan Abdullah b. Yahya aşağıdaki recez ölçüsünde beyti söylemiştir.

Amelleri boşa giden bir kavimle savaşıyorum.	أَضْرِبُ قَوْمًا حَبَطَتْ أَعْمَالُهُمْ
Şüphesiz Allah bizim Mevla’mızdır, onların da herhangi bir mevlası yoktur.	اللَّهُ مَوْلَانَا وَلَا مَوْلَىٰ لَهُمْ (Abbas, 1974, s. 222)

Beyit kısa olmasına rağmen o dönem Harici zihniyetin, ötekine karşı bakış açısını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Ayrıca beyitte dikkat çeken bir nokta da Kuran’ı Kerim ayetlerinden iktibas (Kur’ân Yolu, 2023, Âl-i İmrân 3/22) edilen bir kısmın olmasıdır. Bu durum, onların Kuran’ı Kerim ayetlerini iyi bildiklerini de göstermektedir.

Genelde, Hâricîler azınlıkta olduğu için savaşlara girdiğinde çoğu vefat ediyordu. Bunun ardından Hâricî mezhebinin savunucuları ya direkt olarak intikam almak için harekete geçirdi ya da ölenlerin ardından mersiye yazarak ölümlerini şiirleriyle adeta ölümsüzleştirdiler. Mirdâs b. Üdeyye vefat ettikten sonra meşhur şair İmrân b. Hittan aşağıdaki mersiye yazmıştır.

Ey göz, durmadan ağla Mirdâs ve onun ölümü için. Ey Mirdâs'ın Rabbi, beni de Mirdâs'a kavuştur.	يا عَيْنُ بَيْتِي لِمِرْدَاسٍ وَمَمْرَعَةٍ يا رَبِّ مِرْدَاسٍ الْحَقِّي مِرْدَاسٍ
Ey Mirdâs, büyük bir musibet için beni başı boş ağlar bıraktın, dostluğuna alışmışken bomboş bir evde.	تَرَكْتَنِي هَائِمًا أَبْيَا لِمِرْدَاسٍ فِي مَنْزِلٍ مَوْجِئٍ مِنْ بَعْدِ إِيْنَابِسٍ
Senden sonra tanıdığım kim varsa tanımaz oldum ben. Ey Mirdâs zaten senden sonra insanlarda insan olarak kalmadı.	أَنْكَرْتُ بَعْدَكَ مِمَّنْ كُنْتُ أَعْرِفُهُ ما النَّاسُ بَعْدَكَ يا (Muberrred, 1417/1997, c. 3/124) مِرْدَاسٍ بِالنَّاسِ

Hâricîlerin toplumun geneline muhalif bir tavır sergilediği bilinmektedir. Onlar gerek davranışları gerekse sözleriyle bu durumu sürekli gündemde tutmuşlardır. Tırrimmâh aşağıdaki şiirinde toplumun içine düştüğü durumu eleştirel bir şekilde ortaya koymaktadır.

Gerçekten hayret ediyorum! bu mal mülk biriktirip de onunla övünen ve elde etmek için didinip duran kişiye	عَجِبًا مَا عَجِبْتُ لِلْجَامِعِ الْمَالِ بِيَاهِي بِهِ وَيَرْتَفِدُهُ
Günün birinde Allah'ın karşısına getireceği şeyleri zayi eder de ona inanmaz.	وَيَضِيعُ الَّذِي يَصِيرُهُ اللَّهُ إِلَيْهِ فَيَلِيسُ يَعْتَقِدُهُ
Şüphesiz öyle bir gün gelecek ki! Mal mülk biriktirene ne çocukları ne de dostları en ufak bir fayda sağlamayacaktır.	يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الْمَخُولُ ذَا الثَّرْوَةِ خَلَانَهُ وَلَا وَلَدَهُ
İnsan ve cinler topluluğundan oluşan grup mahşerde toplandığında o kişinin düşmanı ayakları ve elleri olacaktır.	يَوْمَ يُؤَقُّ بِهِ وَخَصْمَاهُ وَسَطُ الْجَنِّ (Abbas, 1974, s. 24) وَالْإِنْسِ رِجْلَهُ وَيَدَهُ

Kuşku yok ki Tırrimmâh bu şiiri ile Emevîler döneminde, insanların mal mülk biriktirmeye ne denli müptela olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuş ve edebi bir dille toplumsal eleştiri türünde bu şiirini oluşturmuştur.

Sonuç

İslam tarihinde, Sıffîn savaşından sonra ortaya çıkmış ve çıktığı günden itibaren büyük yankı uyandırmış olan fırkalardan birisi şüphesiz Hâricîlerdir. İslam'ın radikal yorumcuları olarak bilinen Hariciler, kendilerine özgü anlama biçimiyle dine, siyasete ve yaşama, diğerlerinden farklı bir şekilde bakmış ve yorumlamıştır. Ortaya çıktığı dönemlerde azınlığı temsil eden Hâricîler, kendilerini gerek savaşarak gerekse şiirleriyle ifade etmeye çalışmıştır. Haricilerin çoğunluğunun Bedevi Araplardan olması, onların şiir

ve hitabet konusunda maharetli olmalarına olanak vermiştir. Genel olarak makalede meşhur Hâricî şairlerden birkaçının kısa bir şekilde hayatlarını anlatılıp ardından şiirlerinden örnekler verilerek Hâricî şairlerin şiirlerinde işlemiş olduğu temalar incelenmiştir.

Sonuç olarak şunları söylemek mümkündür: Öncelikli olarak Hâricîler, mezheplerine sıkı bağlılığı sebebiyle şiirlerinde Allah'ın hükmüne davet, Allah yolunda savaşa ve yiğitle davet, zalim yöneticilere karşı isyan, dünya malına değer vermeme, ibadete düşkünlük vs. gibi mezhebi düşüncelerini işlemişlerdir. Genel olarak şiirlerinde açık bir dil kullanmışlardır. Ayrıca Hâricîler şiirlerinde, dönemlerinde mevcut olan siyasal ve sosyal yozlaşmaları edebi bir şekilde dile getirmişlerdir. Bu şekilde şiiri siyasal ve sosyal eleştiri aracı olarak kullanmışlardır. Cahiliye döneminden beri mevcut olan medh, mersiye, fahr, hamaset, gazel ve tasvir türlerinde de şiirler yazmışlardır. Fakat bu türlerde yazılan şiirleri kendi mezhebi düşüncelerinin süzgecinden geçirerek oluşturmuşlardır. Hasılıkelam Hâricîler kendi dönemlerinde şiiri ustalıkla kullanılan bir topluluktur diyebiliriz. Onların oluşturduğu şiirlerin içeriklerinden kendi itikatlarına, içinde buldukları toplumun siyasi ve sosyal olaylarına dair bilgiler edinilebilir. Hâricîler özelinde incelenen mezhebi kaygılarla kaleme alınmış şiirler, Hâricîlerin içinde bulunduğu dönemde mevcut olan Şia, Mürcie ve diğer mezhep mensuplarının şiirleriyle karşılaştırmalı olarak incelemesi daha farklı sonuçlar ortaya koyabilir ve o dönemde yaşanan sosyal-siyasal olaylar hakkında daha detaylı bilgi verebilir. Aynı şekilde İslam tarihi okumaları yapılırken, tarihe ışık tutan şiir ve diğer edebi ürünlerden faydalanmak farklı bir İslam tarihi okuması yapılmasına faydalı olabilir.

Kaynakça

- Abbas, İ. (1974). *Şi'ru'l-Havâric* (1. bs). Dâru's-sekâfe.
- Brockelmann, C. (1977). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (A. H. el-Neccar, Çev.; 5. bs, 1-6). Dâru'l Maârif.
- Ceffal, A. (1990). *el-Havâric: Târihum ve Edebuhum* (1. bs). Dâru'l-Kütübi'l-İlimiyye.
- Çağatay, N., & Çubukçu, İ. A. (1976). *İslam Mezhepleri Tarihi* (1. bs). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çalışkan, N., & Okşar, Y. (2020). Hâricîlik Anlayışının Kökenleri ve Günümüzdeki Yansımaları. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), Article 1. <https://doi.org/10.33460/beuifd.699688>
- Dayf, Ş. (1995). *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* (1. bs, 1-10). Dâru'l Maârif.
- Fayda, M. (2007). Ömer. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 44-51). TDV Yayınları.

- Fıġlalı, E. R. (1997). Hâricîler. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 169-175). TDV Yayınları.
- Kahyaoġlu, Y. (2018). *Hariciler'in edebi yönleri (Ortaya çıkışlarından Emevilerin sonuna kadar)* [Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/502115>
- Kur'ân Yolu*. Geliş tarihi 05 Ocak 2024, <https://kuran.diyaret.gov.tr/>
- Muberrred, E.-'Abbâs M. b. Y. el-Ezdf el-. (1417/1997). *El-Kâmil fi'l-Luġa ve'l-Edebe* (3. bs, 1-4). Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- Ömer, A. M. (1429). *Mu'cemu'l-Lugat'il-Arabiyyeti'l-Muâşıra* (1. bs, 1-4). Âlemu'l-kütüb.
- Öz, M. (2002). Katarî b. Fücâe. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, ss. 31-32). TDV Yayınları.
- Öz, M. (2005). Muhakkime-i Ülä. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 30, ss. 398-399). TDV Yayınları.
- Özaydın, A. (1991). Asr-ı Saâdet. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, s. 501). TDV Yayınları.
- Salihi, A. M. S. al-, & Öz, M. (1997). Hâricîler (Kültür ve Edebiyat). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 16, ss. 175-178). TDV Yayınları.
- Şehristânî, E.-F. T. M. b. A. b. A. (1968). *El-Milel ve'n-Nihâl* (1. bs, 1-3). Muessesetu'l-Halebî.
- Tüccar, Z. (2012). Tırımmâh. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 116-117). TDV Yayınları.
- Yemût, B. (1934). *Şairat'ül Cahiliyeti ve'l İslam* (1. bs). el-Mektebetü'l-Ehliyye.
- Zehebî, E. 'Abdillâh Ş. M. b. A. b. 'Osmân ez-. (1413/1993). *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm* (2. bs, 1-52). Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Zeydân, C. (2004). *İslâm Uygarlıkları Tarihi* (1. bs). İletişim Yayıncılık.